

Vaqif YUSİFLİ

“Yaddaşı olmayan ədəbiyyat - yalnız yaddaşı olmayan xalqın nəsisidir, siması olmayanın tarixi taleyi, zati və nəslə, əqli və necəbəti olmayanın alın yazısıdır. Üfüq, səma, göy - daş saxlamadığı kimi, mənəvi və əxlaqi boşluq da yaddaş saxlamır. Millət-genetik səviyyəsi, yaddaş - ağı səviyyəsində dərk olunmuş vəhdətdən və bütövlükdən başqa bir şey deyildir. Yalnız yaddaş olan yerdə sabitlik və təmlik var, nəsil və əsrlər, ilahi və bəşəri dəyərlər və sərvətlər arasında əlaqə və estafet var” (Yaşar Qarayev).

Akademik Rafael Hüseyinov bütün yaradıcılıq fəaliyyəti: alimliyini, yazıçı-publisist araşdırmaları, söz-sənətə estetik baxışları “nəsil və əsrlər, ilahi və bəşəri dəyərlər-sərvətlər arasında” vəhdət yaradan Yaddaş fenomenini ilə bağlıdır. Yaddaş “genetik səviyyədə” saxlayan və hifz edən hərəkətverici qüvvə sistemli dünyagörüşüdür. Bu dünyagörüşünün başlangıcı Rafaelin dünyaya göz açdığı Kürdəmirdə qoyulubmu? “Hərdənbir Kürdəmirdən də otə görək adam, Kürdəmir də görək keçə adamdan” (Ələkbər Salahladə). 1971-ci ildən Rafaelin Bakı səfəri başlanır və o, ADU-nun şərqşünaslıq fakültəsinə daxil olur. Tələbə-şərqşünasdan akademik şərqşünaslığa qədər bu 53 ildə Rafael Hüseyinov Azərbaycanın görkəmli şərqşünaslarından biri kimi böyük bir YOL keçir. “Hamımız yoldayız. Hə yol qurtarır, nə arzular” (Rəsul Rza).

Rafael Hüseyinov bir insan kimi səciyyəvləndirən bir xüsusiyyəti mən onun dəyişməz, sabit xarakterində görürəm. Lap gənclik illərində Azərbaycan radiosunda “Nəgməli ömürlər” və “Axsam görüntüləri” verilişlərindən tutmuş üç möhtəşəm “Vaxtdan uca”, “Min ikinci gecə”, “Məhsəti necə varsa” kitablarına qədər... XI əsrin görkəmli sufi şairi Baba Tahir Üryanidən tutmuş klassik Azərbaycan poeziyasının Nizami, Füzuli, Nəsimi kimi əbədiyaşar dahi şairlərinə qədər... XX əsrin Hüseyin Cavid, Mirzə Ələkbər Sabir, Rəsul Rza poetik dühalarından tutmuş son illərdəki “Vətənim” televeziya verilişlərində səsləndirilən klassik və müasir şeir örnəklərinə qədər... tükənməz axtarıclılıq və bu axtarısları bədii-elmi portretlərə çevirmək şövqü onun həmin o sabit yaradıcılıq xarakterinin dəyişmədiyini sübut edir. Mövzular dəyişir, hər bir mövzuya yanaşma tərzində müxtəlifliyi ilə seçilir, amma dəyişməyən nədir? - ədəbiyyata (onun keçmişinə və indisinə) sonsuz sevgilər... Rafael Hüseyinov bu sevginin işığında X-XI əsrlərin böyük filosof şairi, sufi şeirinin görkəmli nümayəndəsi, əslən azərbaycanlı olan Baba Tahir Bakuvinin dar (yalnız elmi) bir tanıtmadan genişliyə - bizim əsrə gətirir - “Salam sənə günəş, parla daima” deyən, böyük yaradana mütəlak həqiqət kimi

boylanan (“Aləmi qılıncsız saldın nizama”) söyləyən, sufi şair olsa da, saf insanlara rəhbəti tükənməyən bir söz sahibini bizlərə təqdim edir. Mən onun «Məhsəti necə varsa» monoqrafiyasını Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Məhsətiyə ucalan bir söz-fikir-yaddaş ehtişamı kimi düşünürəm. Çünki «Məhsəti təkəcə farsdilli Azərbaycan şeirinə deyil, ümumiyyətlə Şərq poeziyasına bir səhər nəsimi kimi gəldi. Məhsətinin şeir nəfəsi təmiz idi, ürəkdən qopub ürəklərə hopurdu. Məhsəti dilində o qaçacan işiq üzünə çıxmamış, qeyri-adi səslənən, yad olan notlar eşidildi. Amma nə qədər həyatı, nə qədər doğma, nə qədər səmimi idi bu sözlər!.. Məhsəti sevgidən, hicran ağrısından, vüsal sevincindən danışırdı. Ondən əvvəl də bu yarığdan çox deyilmişdi, çox yazılmışdı və sonra əsrlər boyu yenə çoxları deyəcəkdə, çoxları yazacaqdı, amma yüz dəfə, min dəfə deyilmiş bu sözlər Məhsəti dilində yeni idi, sifət idi. Bunları bir qadın söyləyirdi. Məhsətinin zahirən kiçik görünən poetik irsinin daxili üfüqləri daha hüdudsuzdur. Məhsəti poeziyamızda azadfikirliliyin ilk qarçılarındandır».

Rafael Hüseyinov klassik Azərbaycan poeziyasına münasibətini təkəcə peşə vurğunluğu ilə izah etmək istəməzdim. Təbii ki, o, bir şərqşünas və klassik ədəbiyyatımızın tədqiqatçısı kimi hər hansı klassikin yaradıcılığında söz açanda burada onun peşəkarlığı və professionallığı ön planda olur, amma onun üçün klassik poeziya müasir dəyərlər işığında vüsat qa-

“Cavidlər” mənə sarsıtdı desəm, burada nə mübaligə var, nə hissə qapılma. Bu sarsıntının ilk səbəbi - qələmə alınan hadisələrin, talelərin - antik faciələri xatırladan miqyas ölçüsüdür. Atanın, Ananın, Oğulun, Bacının qarşılarına çıxan sınaqlar - həm konkret insanların - böyük sənətkar Hüseyin Cavidin, onun həyat yoldaşı Müşgünəz xanımın, oğulları Ərtoğrulun, sonbəşikləri Turan xanımın - ömürlükləri, bələli həyat yollarıdır” Hamı - əksər yazarlar çalışırlar ki, nədən söz açsınlar, həqiqəti ifadə etsinlər, amma həqiqəti olduğu kimi, həm də bədii şəkildə əks etdirmək hamıya müeyssər olmur. Burada Fikrət Qocanın bir fikrini xatırlatmaq istəyirəm: “Rafael elə bil ki, Müslüm Moqaməyevin. Hüseyin Cavidin ailəsində doğulub, o vəziyyətləri yaşayıb. Ona görə də belə təbii can yangısı ilə danışırdı”. Rafael Hüseyinov istəsəydi, Cavid yaradıcılığı haqqında çox sanballı bir elmi monoqrafiya da yazabilirdi, çünki o, lap gəncliyində Hüseyin Cavidin, onun yaradıcılığını çox yaxşı dərk edib, necə deyirlər Cavidləşib. Amma hər bir böyük sənətkarı dərk etmək üçün ilk növbədə, onun həyatı, mühiti və yaşadığı Zaman. Vaxt dönməndə müxtəlif hadisələr - olaylar çərçivəsində illərlə üzleşdiyi, xoşbəxtlikdən faciəyə aparan yolların keşməkeşliyi... bütün bunları Rafael Hüseyinovun bir çox yazılarında izləyə bilərik. Onun Vaqif Mustafazadə haqqında “Başqa günlərin Vaqifi”, opera səhnəsində ən gözəl Leyli yaratmış Rübəbə Muradovanın söz aç-

Rafael Hüseyinov alim və yazıçı kimi fəaliyyətinə janr nöqtəyi nəzərdən yanaşsam, ədəbi-bədii portret formalarına meyl etdiyini görürəm. O müasir Azərbaycan ədəbiyyatında ən kamil portret ustalarından biridir desəm, yanılmaram. Mən onun “525-ci qəzet”də ardıcıl dərc olunan bütün portret yazılarını oxumuşam. Bu yazıların hamısını səciyyəvləndirən bir problemi nəzərə çatdırmaq istəyirəm. Rafael Hüseyinov İnsan və Zaman - Sənətkar və Zaman - Şəxsiyyət və Zaman paralellərinin bütün yazılarının məramına çevrilir. Təbii ki, bu yazıla-

BU, RAFAEL HÜSEYNOVDUR

zanır. O, Füzuli poeziyası və Füzuli sənətinin problemləri barədə neçə-neçə məqalənin müəllifidir və mənim fikrimcə, Füzuli dəriniyinə baş vurmaq və necə deyirlər, “Füzulini məst edən vəhdət şərabından” içib onun aşiqanə sözünü müasirlərimizə çatdırıb özü də füzuliləşir, “zövqi eşqi var olduğu” üçün Füzulini sevdirə bilir. Çünki “Füzulinin ruhu nəsil-nəsil Azərbaycan şairlərinin vücudunda, neçə-neçə Azərbaycan şairinin sırasına şeirinin söz qəlibində təzədən zühur edir. O şairlərin adı da başqa olur, o şairlər şəkilcə Füzulinin əski qəzəllərinə də oxşarır. Amma oxuduqca sezirsən ki, bu nəbz Füzulinin nəbzidir, bu qan Füzulinin qan qrupundandır, bu xromosom Füzulidəndir. Füzuli bir sehir idi ki, onu oxuyub cazibəsinə düşməmək mümkünsüzdü...Füzuli artıq xələflərinə yalnız bir şair kimi yox, milli kod kimi təsir göstərir». Rafael Hüseyinov təkəcə ortaçağ klassiklərinə -Şərqin və Azərbaycanın dahi söz ustalarına bu ehtişamı XX əsrin böyük sənətkarları üçün də səciyyəvidir. Tədqiq etdiyi yaxud həyat və yaradıcılığını örnək hesab etdiyi hər hansı sənətkara yalnız bu meyarla yanaşır.

Mən onun bu sevgisini bayaq adını çəkdiyim üç kitabında daha çox hiss etdim. XX əsr Azərbaycanın iki nəhəng sənətkarı - Hüseyin Cavid və Müslüm Maqoməyev haqqında qələmə alınan iki sənədlə (bədii publisistik) roman (bu əsərlərə yalnız belə janr sferasından qiymət verə bilərəm - əslində, Anar müəllim bizdən əvvəl bu fikri söyləyib) yazıldığı illərdə yüz minlərlə oxucunun stolüstü kitablarına çevrildi. Anar müəllim yazırdı:

“Həsərət qatırı” yazılarını həyəcansız oxumaq mümkün deyil. Mən hər iki sənətkar haqqında çoxlu yazılar oxumuşam, amma Rafaelin bu yazılarının alternativini yoxdur. Baxın: “Naxçıvana gedən qatar Araz boyundan ötür. Rübəbə xanım burula-burula axan Arazı baxır. Arazın o tayından görülən yollara baxır, qəhərlənə-qəhərlənə “qatar oxuyur. Araz axır, qatar gedir və Rübəbə xanım sabah bu qatarla yenə Bakıya qayıtmalıdır. Sabah radioda konserti var” (burada qeyd edim ki, məhs Rafael Hüseyinovun təşəbbüsü ilə artıq ömrünün son günlərini yaşayan Rübəbə Muradovanın oxuduğu mahnılar lentə alındı və televeziyada səsləndirildi).

Rafael Hüseyinov həm də musiqi tədqiqatçısı kimi tanınırdı. Onun bu sahədə ardıcıl fəaliyyəti daha çox ayrı-ayrı bəstəkarlar, görkəmli musiqi xadimləri və ifaçılarla bağlıdır. Burada uzun bir siyahı təqdim etmək fikrində deyiləm. Amma Mayestro Niyazi haqqında qələmə aldığı portret yazılar xüsusilə tədqiqə layiqdir. “Mayestroya ağı”da başlamış “Niyazi və Həcər”, “Onların hər an görünən yeri” yazılarına qədər Niyazi canlı bir obraza çevrilir. Təkəcə obrazamı? Yox, Niyazi bir mədəniyyət hadisəsi, təkrarı və bənzəri olmayan dünya şöhrətli dirijor kimi yaddaşımıza çökür. Mən onun ustad xanəndə Hacıbaba Hüseyinov haqqında hazırladığı verilişə bir neçə dəfə baxmışam və Hacıbaba Hüseyinovun obrazını məhs bu verilişdə izlədim. Rafaelin cəmi 27 il yaşamış ilk cazmenimiz Pərviz Rüstəmbəyova həs olunmuş “Yarımqıç kəsilen solo” yazısını faciyyə esse adlandıraram.

rın heç birində şablon və standart ifadə üsullarına rast gələ bilməssiniz. Əvvəla, ona görə ki, Rafael Hüseyinov hər bir yazısında özünün orijinal üslub tərzini nümayiş etdirir. (“Üslub - bütün üslubların yaddan çıxarılması deməkdir” - Jül Renar). İkincisi, demək olar ki, bütün yazılarında təqdim etdiyi faktların əksəriyyəti yenidir, gizlin qatların, olayların açıqlanmasıdır. Burada yazının əvvəlində qeyd etdiyim YADDAŞ amilinin rolu danılmazdır.

Ulu Öndər Heydər Əliyev, onun şəxsiyyəti, görkəmli dövlət xadimi və insani keyfiyyətləri barədə qələmə aldığı silsilə yazılar məhs bu ələmətlərinə görə xüsusilə seçilir. Ulu Öndər haqqında həm onun öz sağlığında, həm də vəfatından sonra onlarla, yüzlərlə kitablar, məqalələr çap edilib və yenə yazılacaq. O yazıların hər biri Heydər Əliyevi - bu dünya şöhrətli nəhəng siyasətçini, yeni Azərbaycanın yaradıcısını bu və ya digər dərəcədə xarakterizə edir. Amma bu o demək deyil ki Ulu Öndərin həyatı və şəxsiyyəti haqqında bütün həqiqətlər canlandırılıb. Rafael Hüseyinov Ulu Öndərə həs etdiyi o silsilə yazılarında bizim bil-mədiyimiz bir çox həqiqətlərə qarşılaşırdı. Heydər Əliyevin həm sovet Azərbaycanında, həm də müstəqillik illərində bir rəhbər və dövlət xadimi kimi fəaliyyətinin müxtəlif aspektləri işıqlandırılıb bu yazılarda. Bu işıqlandırmalarda əsas rolu YADDAŞ oynayırdı.

(Davamı 5-ci səhifədə)

(Əvvəli 4-cü səhifədə)

Rafael Hüseynov o şəxsiyyətlərin həyatına, keçdiyi ömür yoluna müraciət edir ki, həmin şəxsiyyətlər haqqında ya çox az yazılıb, ya da əksinə... Deyim ki, görkəmli folklor toplayıcısı - 100 il yaşamış Əbülqasım Hüseynzadə haqqında bildiklərimiz çox azdır, R.Hüseynov bu boşluğu aradan qaldırır. Mirzə İbrahimovun "Gələcək gün" romanında prototip kimi seçilmiş 27 yaşlı inqilabçı - Milli hökumətin prokuroru Firudin İbrahimi haqqında da eyni sözü deyə bilərəm. Bəs haqqında çox danışılan, yazılan şəxsiyyətlər necə? - Rafael Hüseynov təzə söz deməyi qarşısına məqsəd qoyur - Rəsul Rza və Nazim Hikmət haqqında saysız-hesabsız elmi, publisistik, bədii mətlər mövcuddur, amma Rafael Hüseynov onların həyatı, şəxsiyyəti və yaradıcılığı ilə bağlı elə faktlar açıqlayır ki, bu barədə təsəvvürləri genişləndirir. Və biz baxıb görürük ki, onun şəxsiyyətlərə həsr olunan yazılarında Bədii Obraz yaratmaq missiyası ön plandadır - burada isə onun yazıçılıq məharəti üzə çıxır. Onun son illərdə «525-ci qəzet»də dərc etdiyi silsilə (hər həftənin çərşənbə və şənbə saylarında) yazıları mənim fikrimcə, müasir publisistikamızın yeni bir səhifəsidir. O, bu yazılarda Azərbaycan mədəniyyətinin ən məşhur simalarından ya da vaxtında məşhur olub sonralar unudulan və yeni nəsillərin tanımadıqları sənət adamlarından, ictimai xadimlərdən söz açır. Fikirləşirsən ki, həm sağlığında həm də elə indinin özündə də Azərbaycan musiqisində parlaq bir sima olan Bülbül az-çox tanıyırdıq? Amma Rafael Hüseynov bizim yalnız səsinə, ifasına tanıdığımız Bülbülün az qala hər ayını, ilini izləyə-izləyə elə hadisələrdən söz açır ki, heyrət edirik. Yeni nəsillə bəlkə də Azərbaycanın xalq artisti, məşhur opera müğənnisi Hüseynağa Hacıbababəyovu tanımır. İlk eşqi «Leyli və Məcnun» olan Hüseynağa Hacıbababəyov xorda oxuyur, sonra «Leyli və Məcnun»da Leylini oynayır, sonralar opera səhnəsində unudul-

BU, RAFAEL HÜSEYNOVDUR

maz obrazlar yaradır. «Hüseynağa Hacıbababəyovun səhnəyə elə coşqun məhəbbəti vardı ki, hər cür tənələr vurulsa, qaxınclar edilərdə, yolundan önən deyildi. Yol gedəndə bir para guya millət təsəlsübü çəkənlər onu yekəxanalıqla, hikkəylə gəndən söz atır. «biqeyrət» deyirlərmiş..Amma «Biqeyrət deyib burunlanan, həqarətlərə məruz qalan Hüseynağa Hacıbababəyov əslində qeyrətin özü idi. Çünki göylər onu bəlli bir zaman aşırımında milləti üçün mühüm vəzifəni yerinə yetirməkdən ötrü ezam etmişdi». Bəs indiki nəsillə Azər Buzovnalı adlı bir şairi tanıyırmı? «Məşədi Azər artıq Azərbaycan ədəbiyyatında sözünü demiş, imzasını qoymuş bir insandır. 79 yaşında vardı və həyatının bitməsinə iki il qalırdı-1951-ci ildə o, gözlərini əbədlilik yumacaq. Ancaq Məşədi Azər o günəcən yaşadığı ömür ərzində elə zəngin bir irs doğurmuşdu ki, taniyanlar onu Seyid ... Bura əlavə edim ki, Məşədi Azər Əliəğa Vahidin ustası olub.

Əlbəttə, Rafael Hüseynovun o unudulmaz insanlar haqqında belə yazı-politretləri az deyil. Məncə, bu yazılarla o, əsl maarifçilik işi görür və nəsillər arasında canlı ünsiyyət yaradır.

Mən Rafael Hüseynovun çoxillik yazıçı- publisist-alim kimi fəaliyyətini əks etdirən Ulu Öndərin həyat və fəaliyyətini əks etdirən «İkinci olmayacaq» əsərini (2023) bədii-siyasi roman kimi qiymətləndirmək olar. Bu əsərdə biz canlı Heydər Əliyevi gördük, onun ölümsüzlüyünə inandıq. «İmzamız. Sənət düşüncələri» (2012), «Millətin zərrəsi» (2001), «Söz heykəli» (2012) kitablarında toplanan portret-çerkləri XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənətinin bədii-sənədli ensiklopediyası adlandırmaq olar.

Sual olunur: istər adını çəkdiyimiz kitablarında, istər "525-ci qəzet"dəki yazılarında, istərsə də televiziya verilişlərindəki çıxışlarında nəzərə çarpan bu yaradıcılıq ehtirası (başqa ad vermək mümkün olmadı) hardan gəlir? Əlbəttə, o yaradıcılıq ehtirasının mənbəyi sevgidir. Sənətə sevgi... qarşılınmaz sevgi...

Mən Rafael Hüseynovun alimliliyi ilə yazıçılıq arasında çox ciddi bir ayrılığın - fərqi mövcud olduğunu düşünürəm. Onun "Məhsəti - necə varsa" monoqrafiyası və klassiklərə aid qələmə aldığı onlarla elmi yazılarda akademizmin bir üslub kimi irəliləyici mahiyyət daşıdığını görürəm. Bəli, o, ədəbiyyat tarixçisi kimi klassik Azərbaycan poeziyasının mötəbət tədqiqatçılarından biridir. Amma bu yöndə digər ədəbiyyatşünaslardan fərqlənir, bu fərqlilik onda təzahür edir ki, Rafael Hüseynov həmin yazılarda öz emosional - hissi münasibətini də gizlətmir.

Rafael Hüseynovun ardıcıl elmi və yazıçı-publisistik fəaliyyətini ardıcıl izləyən bir oxucu-həmkarı kimi hərdən fikirləşirəm: görəsən, onun gecəsi-gündüzü yoxmu, bu qədər maraqlı yazılar dərc etdirir? (üstəlik, televiziya verilişləri, Ədəbiyyat Muzeyindəki direktorluq fəaliyyəti, Milli Məclisdə deputat kimi iştirakı). Amma bu yazıların əksəriyyəti əslində, çoxdan yazılıb (o, bütün sənət adamları və digər şəxsiyyətlərlə dəfələrlə görüşüb, onların səsinə yazıb, qeydlər aparıb və yaddaşına həkk edib), sadəcə indi o zaman düşündüklərini yazılara köçürmək qalır.

70 yaş..

1971-ci ildə dünyanın ən qızmar bölgələrindən olan Kürdəmirdən Bakıya istedadlı bir cavan- Rafael Hüseynov yol alır. İllər keçdikcə bu cavan oğlan elm və sənət pillələrində öz arzularını gerçəyə çevirir. Azərbaycanın tanınmış Söz adamına, elm fədaisinə çevrilir.

70 yaş.

Son sözü Füzulinin bu beyti ilə bitirirəm:

*Ver sözə ehyə ki, tutduqca səni xabi-əcal,
Edə hər saat səni ol uyqudan bidar söz.*